

## GESCHIEDKUNDIGE BIJDRAGEN UIT HET LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA

### DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE KERK TE RIJSWIJK

Wanneer ergens in het midden van ons land de bouwgeschiedenis van kerken ten nauwste is samengeweven met het waterregiem, dan is het wel van die in het Land van Altena aan de Alm-Maas-kant.

Reeds in onze bijdrage over het resultaat van het oudheidkundig bodemonderzoek in de Kerk te Andel hebben wij terloops op deze invloed gewezen. In de vroege Middeleeuwen verlandde de rivier de Alm, een zijtak van een oude Waalloop, in haar bovenloop in de Brakelse Polder tot aan Poederoyen, waar zij water toegevoerd kreeg van een zijriviertje van de Maas bij Hedikhuizen en van de Delwijnense Wetering uit de Bommelerwaard. Van Poederoyen dus af naar het westen bleef de Alm hetzij dan in geringere mate wat haar stroombedding betreft in stand. In de aanvang van de 12e eeuw verlandde geleidelijk aan de Maas bij Hendrikhuizen en het Maaswater werd in toenemende mate naar de Alm afgevoerd, hetgeen na de afdamming van de Maas bij Hedikhuizen door de monniken van de Abdij van Berne, volkomen werd.

De rivier tussen de Andelse sluis en Woudrichem bestond toen nog niet. Het in later jaren zogenoemde Munnikenland vormde één geheel met het Land van Altena. De dorpen Brakel en Poederoyen waren Altena's gebied. In het jaar 1135 was het eertijds smalle zijriviertje van de Maas reeds zo breed geworden, dat die van Aalst van de bisschop van Utrecht toestemming verkrijgen een eigen kapel te stichten, daar het oversteken van het water, dat hen van de Kerk te Wijk scheidde, een belemmering vormde om daar hun godsdienstige plichten na te komen.

Op de brede oeverwal van de Alm strekte zich sinds overoude tijden het dorp Rijswijk van het oosten naar het westen uit, gelijk een gordel om een grote bocht van de rivier heen. De eeuwen door bewerkten de bewoners de vruchtbare lichte kleigrond. In de achtste eeuw kende de Alm hier reeds bewoning. Sporen hiervan werden in de vorm van aardewerkresten langs haar oeverwal gevonden. De huizen waren van hout opgetrokken met wanden van leem. Op de oude woongronden wordt dit door verbranding hard geworden leem met de indrukken van het vlechtwerk der wanden in grote stukken aangetroffen.

Reeds vroeg moet het Christendom hier ingang gevonden hebben. Oude bronnen vermelden, dat de H. Suitbert, een mede-apostel van St. Willibrord, omstreeks het jaar 698 het evangelie gebracht en een kerk gewijd heeft. Wanneer dit bericht geloof zou verdienen dan gaf het ons de eerste vermelding van het dorp Rijswijk in de historie. Helaas is de bron waaraan dit ontleend is, onbetrouwbaar. Er bestaat namelijk een Vita Sancti Swi-

berti, welke reeds in de 17e eeuw door de Bollandisten als een falsificatie bestempeld werd.

De auteur van deze levensbeschrijving van de apostel was Dirck Francken-zoon Pauw, omstreeks het jaar 1416 te Gorcum geboren en onder de naam Theodoricus Pauli, onderdeken van St. Maarten en St. Vincentius in zijn geboorteplaats. Bijzondere belangstelling voor en bekendheid met de omgeving van zijn woonplaats kan Pauli ertoe gebracht hebben het aan zijn brein ontsproten terrein van de werkzaamheden van St. Suitbert hoofdzakelijk in de omgeving van Gorcum te leggen. Intussen zouden wij de plaatselijke bijzonderheden over het optreden van Suitbert in het gebied rondom Gorcum niet zonder meer met de rest van de levensbeschrijving als waardeloos ter zijde willen schuiven.

Zo alles aan zijn fantasie ontsproten was dan stelde Pauli zich bloot aan de argwaanwekkende verwondering van zijn tijdgenoten, niet alleen in Gorcum maar ook en niet het minst in de met name genoemde dorpen waaronder ook Rijswijk. Bestaande overleveringen, hem als Gorcummer bekend, kunnen het uitgangspunt van zijn Vita Sancti Swiberti zijn geweest.

Laten we echter de levensbeschrijving van Suitbert voor wat zij is, dan is het de blafferd van de goederen van de St. Maartenskerk te Utrecht, die ons meer houvast biedt over een eerste vermelding van Rijswijk, Wij vinden daar Riswich in het jaar 866, waar de kerk te Utrecht goederen geschonken kreeg.

In de kerkelijke geschiedenis van het Land van Altena treffen we steeds weer de kerk van St. Salvator (Kapittel Oudmunster) aan als eigenares van tienden en goederen. In het jaar 1178 is er sprake van sinds mensenheugenis ontgonnen gebied en kerkstichtingen.

Al deze gegevens waren voor ons aanleiding om aan de buitenzijde van de kerk te Rijswijk een funderingsonderzoek in te stellen, dat werd uitgevoerd aan de zuid-oost-hoek van de kerk, waar naar verwachting de meeste gegevens over de bouwgeschiedenis van de kerk in de grond verborgen moesten zijn. Het resultaat was verrassend.

Hier volgt dan de geschiedenis van de kerk van Rijswijk. Omstreeks het jaar 1100 werd door het kapittel van Oudmunster een zaalkerkje gebouwd. Baksteen kende men toen nog niet en het bouw materiaal was tufsteen, een natuursteen afkomstig uit de bergen van het Rijngebied. Grote brokken werden uitgehakt en vervolgens in hanteerbare stukken gezaagd en per schip naar Rijswijk vervoerd, Tufsteen is een zeer licht materiaal en blokken van 40 cm lang die wij in de fundering aantreffen, zullen het gebouw in niet al te lange tijd voltooid hebben. Een lage toren werd aan de westzijde opgetrokken, terwijl een inwendig koor het schip der kerk voltooide. Waarnemingen aan de oostzijde der kerk gedaan gaven geen uitwendig koor te zien, zodat een koorgedeelte in het kerkschip aangenomen mag worden.

Was deze tufstenen kerk de eerste van het dorp? Gelet op de reeds eerder besproken overleveringen, maar vooral op de lengte-breedte verhouding van het kerkship van 2:1, typisch voor de oudste tufstenen dorpszaalkerkjes, mogen we met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid veronderstellen, dat een uit hout opgetrokken kerk voorafging. De zaalkerk van Rijswijk is als een in steen vertaalde houtbouw, die direct of indirect op het inheemse houten huis teruggaat en op zeer hoge ouderdom kan bogen. Merkwaardig is, en in dit verband belangrijk, dat de huisjes die gebouwd zijn in de bermen der wegen voor het merendeel nóg een lengte-breedte verhouding hebben van 2:1. De oeroude vorm van een behuizing voor de pretentieloze landman.

In de aanvang van deze bijdrage hebben wij reeds gewezen op een in het begin van de 12e eeuw aanvangende verandering in het stroomstelsel door het afvoeren van het Maaswater naar de Alm. In de 13e eeuw werd het waterregiem krachtiger en de toevoer van het Maaswater naar de Alm steeds groter, zodat meermalen het water over de oeverwallen heen stroomde. Hiermede nam de vernielende werking van het water aan land en wegen een aanvang. Die van Veen, Andel, Giessen en Rijswijk moesten grote delen van hun woongebied geleidelijk ontruimen, terwijl oeroude verbindingswegen tussen deze dorpen, door het uitwielende water, werden overspoeld.

In de aanvang van de tweede helft der 13e eeuw was een dusdanig peil bereikt, dat de Alm ter hoogte van Neer-Andel het water over haar oeverwal heen in noordelijke richting naar de Waal deed afvloeien, alles vernielende wat in haar brede stroombaan kwam. De oeverwal werd volkomen weggespoeld en met deze de gehele bewoning ten oosten van de kerk van Rijswijk. De kerk zelf, van tufsteen opgetrokken in tegenstelling met de houtbouw van de woonhuizen, heeft ten dele de kracht van het water kunnen weerstaan. Het schip der kerk werd zwaar beschadigd maar de toren bleef onaangetast. Daar waar eens een gedeelte van een welvarend dorp gelegen was, werd een gebied doorsneden met kreken en zandplaten. De kreek, onmiddellijk achter de kerk gelegen, is nog een overblijfsel van deze toestand. Thans een smal water, vroeger een bredere stroom, waar de schepen onder aan de kerkstoep werden volgeladen met goederen voor de markten te Gorcum en Rotterdam.

Omstreeks het jaar 1265 begon men aan de wederopbouw van de kerk, nadat eerst de kerkheuvel aanzienlijk was opgehoogd. Op de stevige tufstenen resten van het schip verrees het nieuwe gebouw in baksteen, zogenaamde kloostermoppen van het formaat 30x15x7 cm. De hoeken aan de oost-zuid en oost-noordzijde werden speciaal versterkt met twee zware steunberen, haaks op elkaar staande en 140x70 cm groot. Men hield met deze maatregel klaarblijkelijk rekening met hoge waterstanden en ijsgang,

waarbij de oostkant van de kerk 't meest te lijden zou krijgen. De tufstenen toren, die gespaard gebleven was, werd verhoogd met kloostermoppen en zonder watersneden zou het oude zaalkerkje tot op heden de tand des tijds hebben kunnen weerstaan. Helaas het heeft niet zo mogen zijn. Ondanks het meermalen verhogen van de kerkheuvel ter beveiliging van het gebouw, kreeg het water in de 16e eeuw hierop toch weer vat.

Het onderzoek heeft uitgemaakt dat in deze eeuw ingrijpende herstelwerkzaamheden aan het schip zijn uitgevoerd. De toren bleef echter wederom onaangetast.

In januari 1809 werd het dorp Rijswijk wederom zwaar getroffen, toen als gevolg van ijsstopping de Maasdijk aan de Nol bezweek. De kerk, die eeuwenlang aan het water weerstand heeft moeten bieden, begon bouwvallig te worden en werd, behoudens de toren, tot aan de tufstenen fundering afgebroken.

Op 3 juli 1854 werd onder Ds. Spoor een gedenksteen in het nieuwe gebouw aangebracht. In 1923 werd de oude tufstenen toren met haar uit kloostermoppen bestaande bovenbouw met baksteen ommanteld en niets verraadt aan de buitenzijde van de kerk, dat een bouwgeschiedenis van acht eeuwen in steen zich op deze plaats voltrokken heeft.

In de oorkonde van het Land van Altena wordt de kerk van Rijswijk in een belangrijke gebeurtenis betrokken.

Op 17 maart 1307 oorkonden Jan, Heer van Cuyck, Willem, Heer van Boxtel en Bernaert, pastoor van Vuren, dat in hun tegenwoordigheid Arnout van Giessen op het kerkhof te Rijswijk door Graaf Willem II van Horne, Heer van Altena beleend werd met het Huis te Giessen.

In de regel vond een dergelijk plechtig gebeuren plaats vóór de kerk, maar omstreeks 1300 was de Maasdijk tot stand gekomen, die tegen de westelijke zijde van de kerkheuvel was aangelegd en voor een samenkomst als de genoemde minder geschikt was. De plechtigheid vond dus aan de vrije zuidkant van de kerk, op het kerkhof plaats.

Twee kerkvisitaties, kort voor de Reformatie gehouden, vertellen over de kerk nog enige bijzonderheden. Op 27 augustus 1571 liet bisschop Metsius van 's-Hertogenbosch de parochiekerk bezoeken en uit de dekanale kerkvisitatie blijkt, dat de kerk Stephanus eerste martelaar als patroon vereert. De twee altaren zijn toegewijd aan de Moeder Gods en aan de H. Stephanus. De parochie telt 85 communicanten. Het collatierecht der Kerk berustte bij het kapittel van St. Salvator (Oudmunster) te Utrecht, en de aanwezige pastoor was Richardus Arnoldi van Giessen, door bisschop Sonnius aangesteld. In een verklaring beschrijft hij de pastorale inkomsten en voegt er bij, dat het beneficium van Stephanus altaar in het bezit is van Mathias Henrici, en dat de inkomsten van één gefondeerde mis door de erfgenamen van de stichter sedert enige jaren zijn teruggehouden. In de

visitatie van 1572 maakt de deken de aanmerking, dat het dorp geen schoolmeester bezit, en de kinderen te Woudrichem en te Giessen onderwezen worden Over de kerk en de pastorale zorgen vermeldt deze visitatie niets

In het jaar 1603 deed de eerste predikant van de Hervormde gemeente van Rijswijk, Dithmar Bleskenius zijn intrede

Hiermede besluiten wij de acht eeuwen bouwgeschiedenis in steen van het zaalkerkje te Rijswijk Het opgravingswerk geschiedde onder auspicien van de Rijksdienst voor het oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort